

sliz.marianna.ilona_401_25

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Slíz Mariann

A tulajdonnevek fordítása

Elmélet és módszer

Budapest

2025

1. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

A tulajdonnevek fordítása mint kutatási téma – multidiszciplinaritása ellenére – mind a fordítástudomány, mind a névtan, vagyis a kérdéskör kapcsán legnagyobb érdekeltséggel rendelkező két tudomány érdeklődésének a perifériáján helyezkedik el, holott vizsgálata nem csak ezek művelői számára járhat komoly haszonnal. Dolgozatom célja ezért nemcsak a tulajdonnevek fordításával kapcsolatos elméleti és módszertani kérdések több szempontú, átfogó vizsgálata, hanem annak bemutatása is, hogy miért hasznos, sőt fontos és szükséges e téma kutatása.

A nevek fordításával foglalkozó írások egy része a témaválasztását (többek közt) a nevek szövegbeli gyakoriságával indokolja. Erre vonatkozólag eltérő megállapítások láttak napvilágot, melyek szövegtípustól függően 3–10% közé teszik a nevek arányát a szövegekben (pl. HAIBO et al. 2013: 604, MAUREL et al. 2007: 58–59). Az, hogy az adott szerzők ezt az arányt hogyan értékelik, a megközelítésmódjuk függvénye. Ha a munkájuk célja a gépi fordítás fejlesztése, akkor az arány kicsinek minősíthető (HAIBO et al. 2013: 604), s (egyéb okok mellett) magyarázatként szolgálhat arra, hogy a nyelvi elemek gyakoriságára építő modellek miért küzdenek meg nehezen a nevek felismerésével és fordításával, a fejlesztők miért foglalkoznak velük a szükségesnél kevésbé, illetve a közszavaknál később (a nagyobb gyakoriságú, a szövegekben nagyobb arányban előforduló elemek tanítása és felismertetése ugyanis értelemszerűen elsőbbséget élvez). Ha viszont abból a szempontból nézzük ezt az arányt, hogy a nevek fordítása igen gyakori és speciális problémákat okozhat, akkor az, hogy a szövegeknek akár a 10%-a is érintett lehet, nem tűnik elhanyagolható csekélységnek. A gépi fordítással kapcsolatos irodalomban említett (de a humán fordítónak is gondot okozó) nehézségeknél maradván: a nevek más nyelvi közvetítését az is nehezíti, hogy nyitott és dinamikus halmazt alkotnak (HAIBO et al. 2013: 604), szemben például a segédigék kis elemszámú, zárt, ezért könnyen tanulható, tanítható és felismerhető halmazával. Emellett a nevek erős szociokulturális beágyazottsága nemcsak a forrás- és a célnyelvbeli, hanem a forrás- és a célkultúrabeli jártasságot, sőt speciálisan ezek névállományának, névrendszereinek és névhasználati szokásainak az ismeretét is megköveteli a fordítótól. Ráadásul a nevek fordításában elkövetett hibák rendkívül feltűnőek lehetnek akár a forrásszöveg ismeretének hiányában is, ezért erősen ronthatják a célszöveg (és egyben a fordító, sőt akár a kiadó, folyóirat, weboldal stb.) befogadói megítélését. Emellett irodalmi jellegű szövegekben (ide értve most a filmeket, sőt akár a kerettörténettel rendelkező online és offline játékokat is) a neveknek sokféle funkciói lehetnek; ezek át nem adása akár komoly veszteséget is okozhat a célszövegben a forrásszöveghez képest. Nem meglepő tehát, hogy – a közhiedellemmel ellentétben – a nevek fordítása komoly nehézségeket okoz a fordítóknak, és számos hibát eredményez a képzetlen, laikus fordítók által létrehozott célszövegekben. A nevek fordításának nehézségeit ugyanakkor pozitívként is értékelhetjük: a fordítóképzésnek a nevek éppen azért lehetnek kiváló eszközei, mert sokféle problémát, szempontot és módszert meg lehet rajtuk tanítani (WOLEK-SAN SEBASTIAN 2017: 176–177).

A nevek fordítása azért is különösen fontos kérdés, mert a korábban befogadott cselekményes művekből, például történeteket elmesélő irodalmi alkotásokból és filmekből gyakran a nevekre emlékszünk a legjobban (MARCELO WIRNITZER 2008: 118), tehát ezek lesznek a fordítás legmaradandóbb, a szövegektől akár el is szakadó, önálló életet kezdő eredményei. A célszövegbeli nevük alapján említjük például a karaktereket a szövegekről folyó későbbi diskurzusokban, intertextuális utalásokként átkerülhetnek más, a célnyelven írt eredeti szövegekbe, s az adott szövegeket csak fordításból ismerők nem is képesek azonosítani a névviselőket a forrásszövegbeli nevük alapján: *Winnie-the-Pooh* neve a magyarok számára valószínűleg már örökre *Micimackó* marad, a *Laurel és Hardy* pedig a többségnek semmit sem mond, szemben a *Stan és Pan*-nal. Ezek a nevek továbbélnék a célkultúrában, maguk is formálva azt (JÓZAN 2021: 35): befolyásolhatják a célnyelvi névadási és névhasználati szokásokat, s beépülnek a

nevekről alkotott tudásunkba, alakítva a több nyelvre és kultúrára kiterjedő névkompetenciánkat. Ez olyannyira igaz, hogy fordított szövegek olvasásakor (sőt akár elemzésekor, irodalmi vagy névtani szempontú kritikájakor) gyakran nem is tudatosítjuk magunkban a tényt, hogy a célszövegbeli név esetleg nem a szerző, hanem a fordító alkotása (vö. REISS 2000: 2).

A nevek e kiemelt szerepének többek közt az lehet az oka, hogy jelentős mértékben segíthetik az őket tartalmazó szövegek feldolgozását: rövidegük folytán könnyebben elérhetőek és visszautaláskor könnyebben felidézhetőek, ezért követhetőbbé teszik a történetet (miközben a befogadó által túlzottan hasonlónak érzékelt nevek könnyen fel is cserélhetőek, így akár a megértés zavarához is vezethetnek; KLASSEN 2022). A téma fontosságát végezetül az is alátámasztja, hogy a nevek szociokulturális beágyazottságuknál fogva számos tudomány érdeklődését felkeltik, így fordításuk vizsgálata – nemcsak szövegekben, hanem azokon kívül is – multidiszciplináris kérdés (a névtanon és a fordítástudományon kívül l. pl. a nyelvpolitika és a kisebbségkutatás, a jog, a turizmus és a marketing vagy a térképészet felől közelítő írásokat a szakirodalmat bemutató 3. fejezetben).

Az említett számos tudomány közül persze a nevek fordításával a fordítástudomány és a névtan foglalkozik a leggyakrabban, illetve a legtöbb szempontból. A szakirodalom alaposabb áttekintésekor azonban nyilvánvalóvá válik az olvasó számára, hogy e két tudománynak a nevek fordítására vonatkozó vizsgálatai és felismerései egymástól nagyrészt függetlenek, azaz meglehetősen kevésbé támaszkodnak egymás módszereire, szemléletmódjára és eredményeire. A nevek fordításának témájához a fordítástudomány felől közelítő szerzők egy része például szükségesnek tartja az írása elején kifejteni, hogy mi a tulajdonnév, milyen jellemzői vannak, sőt akár azt is, hogy létezik egy névtan nevű tudomány, amely a nevekkel foglalkozik (pl. BARIKI 2009, SANATY POUR 2009, SULAI BI 2014). Ezekből a rövid bevezetőkből – és később a nevek fordításáról mondottakból – a névkutatók számára egyértelművé válik, hogy egyrészt maguk a szerzők sem kellően tájékozottak a névtani és különösen a névelméleti szakirodalomban, másrészt olvasóikról is ugyanezt feltételezik. Hasonló a helyzet a másik oldalon is: a névkutatók túlnyomó többsége nem ismeri a fordítástudományi szakirodalom főbb kérdéseit, irányait, eredményeit, illetve fordítóként nem dolgozván nem szembesül a fordítók munkáját a szövegen kívüli világban befolyásoló számos tényezővel. E szerzők így szinte kizárólag a neveknek a fordítást befolyásoló jellemzőire koncentrálnak, de – a szöveggörnyezet kivételével – nem vagy csak kivételesen veszik figyelembe a kontextusnak a nevek fordítását szintén nagyban meghatározó összetevőit.

Munkám egyik fontos célja ezért az is, hogy megmutassam, mit adhat egymásnak e két tudomány, milyen új lehetőségek rejlenek ezek megközelítésmódjainak, szempontjainak, kérdéseinek és módszereinek együttes alkalmazásában. A fókusz ugyanakkor némileg eltolódik az egyik tudomány irányába: elsősorban azt igyekszem bemutatni, hogy mivel gazdagíthatja, pontosíthatja a névtudományi megközelítés a fordítástudományit. Ez egyrészt szándékos és tudatos döntés eredménye: a nevek fordításával foglalkozó szakirodalom nagyobb része fordítástudományi szerzők tollából származik, tehát az interdiszciplináris megközelítés névtani összetevője szorul komolyabb megerősítésre, alaposabb kidolgozásra. Másrészt ez a hangsúlyeltolódás értelemszerű következménye annak, hogy magam névkutató vagyok, s mint tudjuk, a kutatók gondolkodását a laikusokéhoz hasonlóan alapvetően meghatározzák saját ismereteiknek, elméleti és gyakorlati hátterüknek, elképzeléseiknek, ideológiáiknak stb. a határai, illetve korlátai. Ennek az elkerülhetetlen befolyásoltságnak és a fordítástudományi képzés, valamint komolyabb fordítói gyakorlat hiánya miatt meglévő hátránynak a tudatában igyekeztem a szakirodalmi tájékozódást a lehető legszélesebb körre kiterjeszteni, s nem csupán a névtan, hanem különösen a fordítástudomány és egyéb tudományok szempontjából írt munkákat is áttekinteni a téma kapcsán. Szintén a névtani kiindulásból következik, hogy a szakirodalomban fellelhető elméleti megállapítások, módszerek és kutatási eredmények bemutatásakor számos alkalommal megfogalmazott kritika többnyire a névtani ismeretek hiányából fakadó elégtelenségekre mutat

rá. E kritika azonban nem a fordítástudomány és nem is az adott esetben értékelt írások szerzői ellen irányul, s különösen nem azt hivatott állítani, hogy a névtani megközelítés érvényesebb, eredményesebb vagy jobb, mint a fordítástudományi. Munkámmal inkább azt a tényt igyekszem demonstrálni és tudatosítani a névfordítás mint kutatási téma kapcsán, hogy egy multidiszciplináris kérdéskör egyetlen diszciplína irányából való vizsgálatánál gyümölcsözőbb lehet két vagy több diszciplína egymástól eltérő megközelítéseinek, szemléletmódjának stb. ötvözése, együttes alkalmazása.

Dolgozatomban elméleti és módszertani következtetések levonására törekszem, s a nevek fordításának kérdését a lehető legátfogóbban igyekszem áttekinteni. Ennek érdekében nem csak egy forrás- vagy célnyelvre, illetve egy nyelvpárra koncentrálok, bár a hangsúly értelemszerűen a magyaron van (forrás- és célnyelvként egyaránt figyelembe véve), hiszen a kutatót a saját nyelve és kultúrája, valamint az általa ismert nyelvek és kultúrák összessége is alapvetően meghatározza, illetve lehetőségeit tekintve korlátozza. Emiatt óhatatlanul kevesebb figyelmet fordítok a történeti szempontból nem keresztény alapú kultúrákra, de a szakirodalom alapján (az elméleti kérdések kapcsán) igyekszem ezek szempontjait is figyelembe venni. Hasonlóképpen nem csak egy fordítástípussal foglalkozom, bár a hangsúly a műfordításon van: a dolgozat legterjedelmesebb része, több nagy fejezete ennek a névfordítással kapcsolatos kérdéseit tárgyalja. A tulajdonnevek fordításának problematikája ugyanis a műfordításokban a legszerteágazóbb, s ebből is következőleg a szakirodalom túlnyomó többsége szintén e fordítástípus kapcsán született. Annak érdekében, hogy a témát a lehető legátfogóbban tekintsem át, elméleti és módszertani szempontból is változatosságra törekszem: kvalitatív és kvantitatív megközelítéseket egyaránt alkalmazok, szakszövegeket és fordításokat is elemzek, s a névtan és a fordítástudomány mellett alkalmilag, a szakirodalom alapján más tudományok szempontjait is igyekszem bevonni.

Dolgozatomban végig a funkcióra, a jelentésre és a használatra helyezem a hangsúlyt, s a nyelvi és a világról való tudás elválaszthatatlan voltát vallom; ily módon munkám szemléletmódja mind nyelvészeti, mind fordítástudományi szempontból funkcionálisnak tekinthető. Fontosnak tartom ugyanakkor hangsúlyozni, hogy nem funkcionális kognitív keretben, hanem a napjainkban általában hagyományos névtaninak nevezett megközelítést alkalmazva dolgoztam, amikor azonban szükségesnek, illetve gyümölcsözőnek látszott, a kognitív nyelvészeti megközelítésmódokat, terminusokat és eredményeket is felhasználtam.

2. A dolgozat felépítése, a kutatás összefoglalása

A dolgozatnak a bevezetés (1. fejezet) és az összegzés (10. fejezet) közti elemző részének első felében (2–4. fejezet) az elmélet kap nagyobb hangsúlyt. A bevezetést követően először két, a szakirodalomban rendszeresen felbukkanó, egymással összefüggő állítást, illetve azok háttérét vizsgálom meg közelebbről (2. fejezet): azt, hogy a nevek nem fordíthatók, illetve nem fordítandók, valamint hogy a nevek fordíthatósága kapcsán két álláspont létezik (az egyik az előbbit vallja, az utóbbi pedig annak ellentétét). E kérdések tisztázása után térek rá a nevek fordítását tárgyaló magyar és nemzetközi szakirodalom bemutatására (3. fejezet), a szokásostól eltérően nem ezek eredményeire, hanem előbb a témakörnek a kutatáson belüli súlyára, népszerűségére és annak változására, majd pedig a szakirodalom tematikai, nyelvi, fordítástípus és névfajta szerinti sokszínűségére, illetve megoszlására koncentrálok. Ezt követően, a dolgozat elméleti középpontjaként bemutatom a tulajdonnevek fordításának egy általam kidolgozott, átfogó modelljét (4. fejezet).

A dolgozat második, terjedelmesebb része (5–9. fejezet) e modell néhány fontosabb összetevőjét, azok működését demonstrálja részletesebben, miközben az elméletről a hangsúly fokozatosan a módszertanra tevődik át. E nagy fejezetek célja és módszertana rendszerint többrejtű, azaz egyszerre több, egymással összefüggő kérdést tárgyalnak, gyakran több módszer együttes

alkalmazásával, ezért az átláthatóság érdekében a forrásokat és a módszereket nem itt, hanem az eredmények fejezetenkénti összefoglalásakor mutatom majd be. Az 5. fejezet a névfordítási kompetenciával foglalkozik: előbb elméleti oldalról járja körül a témát, majd pedig gyakorlati példák alapján, laikusok által írt változatos műfajú szövegekből gyűjtött névfordítási hibák elemzése révén következtet a névfordítási kompetencia működésére, illetve fejlesztésének szükségességére és irányaira. A 6. fejezet középpontjában a személy- és helynevek etnikumjelölő szerepe, illetve annak e nevek fordítására gyakorolt hatása áll. A 7. fejezettel kezdődik a műfordítással kapcsolatos kérdések tárgyalása. Bár e fejezetek egy vagy több mű neveinek fordítását elemzik különféle szempontokból, az elemzések sosem öncélúak: fő kérdésük nem az, hogy egy-egy fordító milyen műveletekkel fordította az adott mű neveit, hanem hogy milyen elméleti és módszertani, általánosan érvényes, más művek névfordításainak elemzésében is hasznosítható következtetések vonhatók le az eredményekből. A 7. fejezet – az előző eredményeire támaszkodva – az irodalmi művekben ábrázolt világok nyelvi, etnikai és kulturális összefüggéseinek az e művekbeli névállomány fordítására gyakorolt hatását tárja fel több mű névfordításainak teljességre nem törekvő, kvalitatív szempontú elemzésével. A 8. fejezet a gyermekirodalmi nevek fordításának vizsgálatát összekapcsolja a honosító és az idegenítő stratégia vizsgálatával – azzal a céllal, hogy árnyalja, illetve pontosítsa az e témákkal foglalkozó szakirodalomban megfigyelhető, túlzott általánosításokon, időnként pedig akár módszertani hibákon és elméleti hiányosságokon alapuló állításokat. Az írói nevek fordításával kapcsolatos további elméleti és módszertani kérdéseknek szentelt 9. fejezet három nagyobb témakörét az elemzések alapjául szolgáló mű, Rejtő Jenő *A tizennégy karátos autó* című regénye és annak hét fordítása fogja össze; e mű névfordításainak kvalitatív és kvantitatív elemzése ugyanis számos elméleti és módszertani kérdés megvilágítását lehetővé teszi. A 9.4. és a részben ennek eredményein alapuló 9.6. fejezet azt mutatja be, hogy miért kihagyhatatlan lépés a nevek fordítása és a névfordítások elemzése előtt a forrásszöveg névanyagának több szempontú áttekintése. A 9.5. fejezet – a 9.6. fejezet másik módszertani előzményeként – arra mutat rá, hogy a névfordítások összehasonlító elemzése miként alkalmazható az egyes fordítások, azaz a célszövegek közti összefüggések kimutatására, s hogy miért fontos az elemzés előtt feltárni a forrásszöveg és a fordítások közti keletkezéstörténeti kapcsolatokat. Végezetül a 9.7. fejezet a tulajdonnevek szövegbeli lehetséges funkcióiból egyet, a humorteremtő funkciót kiválasztva azt tekinti át számos példa elemzésén keresztül, hogy milyen nehézségei és megoldási lehetőségei lehetnek a névhasználatban rejlő humor fordításbeli kezelésének.

3. A dolgozat új tudományos eredményei

3.1. Az új tudományos eredmények részletes bemutatása

3.1.1. A dolgozatban alkalmazott műveleti tipológia kidolgozása

Bár számos tanulmánynak és kötetnek az a fő célja, hogy kidolgozza a nevek fordítására alkalmazott átváltási műveletek tipológiáját, e dolgozatnak a tipológia létrehozása vagy bemutatása nem elsődleges célja, csupán a mondanivaló megfelelő megfogalmazásának és követhetővé tételének az eszköze volt, ezért szokatlan módon nem a dolgozat végén, hanem rögtön a bevezető fejezet 1.2. alfejezetében tárgyaltam. Ehhez a VERMES-féle, fordítástudományi szempontból kidolgozott, természetesen számos korábbi eredményre épülő tipológia (2005a, 2005b) szolgáltatta az alapot. A névtani szemléletmód hozzájárult ennek finomításához a célnyelvhez igazítás esetében az íráskép mellett a hangalak (vö. pl. a *Titanic* angol és magyar kiejtése), azaz a fonetikai szint, valamint a morfológiai (vö. angol *Atkinson* : litván *Atkinsonas*) és a szintaktikai szint (vö. magyar *Kovács János* : angol *János Kovács*) bevonásával, valamint e műveletnek a behelyettesítés alól való kiemelésével. A célnyelvhez igazítás és a behelyettesítés ugyanis két,

egymástól markánsan eltérő művelet, melyek gyakran egymást követik: a célnyelvhez igazítás a későbbiekben behelyettesíthető célnyelvi megfelelő létrejöttének az egyik lehetséges módja. Ha pusztán szövegek fordítását vizsgáljuk, ez kevésbé tűnhet fel; ha azonban a fordítás kérdését tágabban, névtani (elsősorban szociolingvisztikai, névjogi és névpolitikai) szempontból tárgyaljuk, azaz a szövegen kívüli fordításra is tekintettel vagyunk (mint például a nevek etnikumjelölő sajátosságával kapcsolatos 6. fejezetben), akkor e különbség nyilvánvalóvá válik. A diakrón szempont bevonása ugyanakkor nemcsak a tipológia módosításához vezetett, hanem a használatára vonatkozó módszertani megállapításokhoz is. A fordítások elemzését, illetve a számszerű eredmények értelmezését ugyanis alapvetően befolyásolja, hogy az összes műveletet egyformán elérhető lehetőségként tartjuk számon, vagy tudatában vagyunk annak, hogy a teljes készlet valójában sosem áll a fordító rendelkezésére. Az elérhető műveletek készletét ugyanis a nevek sajátosságaitól a kontextus különféle összetevőire számos tényező korlátozhatja. Ezt mutatja meg a 6. fejezet az egyes műveletek alkalmazhatóságát két befolyásoló tényező (a névfajta és az etikumjelölő sajátosság) egymásra vetített szempontjából áttekintve, de számos további példát láthatunk rá a további fejezetekben is. A műveletkészlet aktuális korlátozottságának tudatosítása azért is különösen fontos, mert segít elkerülni az olyan módszertani hibákat, mint az idősíkok összemossa, vagyis a kutatási kérdés helyett (milyen műveleteket alkalmazott a fordító) egy másik, fel nem tett kérdés megválaszolása (a fordítást megelőző időszakban milyen művelettel jött létre a célnyelvi megfelelő).

3.1.2. A tulajdonnevek fordíthatósága

A dolgozat 2. fejezetében két, a tulajdonnevek fordításával kapcsolatos közhelyet vizsgáltam meg az ezeket közvetítő szaktudományos szövegek kritikai elemzése révén: azt, hogy a neveket nem fordítjuk, valamint hogy a tudományban két álláspont van ennek kapcsán (fordítjuk, illetve nem fordítjuk őket). A szövegek elméleti háttérének, terminus- és fogalomhasználatának, valamint kulturális nézőpontjának a vizsgálata során a névtani szemléletmód és ismeretanyag bevonása segített rávilágítani nemcsak a közhelyszerűen emlegetett állítások téves voltára, hanem e tévedések okaira is. Ezek az okok részben egyfajta láncolatot alkotnak, ok-okozati viszonyban állnak egymással: az első lépés egy szerző formális keretben született gondolatainak a kontextusukból való kiemelése és hivatkozása egy másik szerző írásában, a második lépés e megállapításoknak az elméleti háttér ismerete nélküli értelmezése e második szerző által, a harmadik pedig az ily módon már torzulva közvetített állításoknak egy harmadik szerző általi átvétele a hivatkozó szövegből, az eredeti szöveggörnyezet, kontextus és elméleti keret ismerete nélkül. Ehhez adódik hozzá e multidiszciplináris téma kapcsán az egy vagy több érintett diszciplinához kötődő szaktárgyi ismeretek elégtelen volta (pl. a mögött az állítás mögött, hogy a neveket nem szótárazzuk, a lexikográfiai és névtani ismeretek hiánya).

Az ismerethiányból fakad a fogalmak és terminusok félreértése, téves értelemben való használata is: ilyennek bizonyult a *jelentés* fogalma, melyet – bármely nyelvtudományi irányzattól eltérően – az elemzett szövegek szerzői hol az információtartalommal, hol a motiváltsággal, hol az átlátszósággal és/vagy a konnotációval, vagyis a tulajdonnév jelentésének csupán az egyik összetevőjével azonosítottak. Legalább ekkora, ha nem nagyobb félreértésekhez vezetett a *tulajdonnév* terminus túlzottan szűk értelemben való használata: miközben a szövegek szerzői az összes tulajdonnévfajta helyett csupán a nem átlátszó, tipikusan egy szóból álló személy- és helynevekre, sőt akár csak az egyénnevekre gondoltak e terminus adott nyelvi megfelelőjének a használata közben, következtetéseiket általánosságban, a nevek összes fajtájára vonatkoztatva fogalmazták meg, nem lévén tudatában sem a fogalmi és terminológiai elcsúszásnak, sem a tulajdonnévfajta közti, a fordításukat alapvetően befolyásoló különbségeknek. Itt tehát nem pusztán terminológiai problémákról van szó, hanem egy tudományokon átvívelő ok-okozati láncolatról: 1. a nyelv- és névtudományi ismeretek hiányából terminológiai hibák, 2. azokból pedig téves fordítástudományi megállapítások következnek.

De nemcsak a multidiszciplináris téma sikeres vizsgálatához szükséges egyik tudományban való jártasság hiánya okozott terminológiai problémát a vizsgált szövegekben, hanem a *fordítás* terminus poliszémiájának figyelmen kívül hagyása is, szintén több lépésben, ok-okozati láncot alkotva: 1. már az eredeti gondolatot megfogalmazó szerzőkben sem tudatosult, hogy szövegekben felváltva alkalmazták a terminus tágabb ('fordításbeli kezelés bármely művelet') és szűkebb ('szó szerinti fordítás, azaz egy adott átváltási művelet') jelentését; 2. emiatt téves következtetésekre jutottak; 3. az őket hivatkozó szerzők se vették észre e zavaró kettősséget; 4. emiatt olykor ők is a hivatkozott szövegbelitől eltérő jelentésben értelmezték az átvett szöveg-részben szereplő terminust.

A problémák harmadik típusa nem szaktudományi jellegű. Mint a szövegek elemzéséből kiderült, szerzőik (egyreszt egyes esetekben kulturálisan előítéletes) gondolkodását erősen korlátozzák az általuk ismert kultúrák és nyelvek. A más típusú kultúrák és nyelvek nem ismeréséből nemcsak az ezekre jellemző névfordítási problémák nem ismerése következik, hanem az a téves feltételezés is, hogy a szerző által ismert kultúrák és nyelvek közti fordításra jellemző kérdések minden kultúrára és nyelvre általánosíthatók.

3.1.3. A névfordítás témája a magyar és a nemzetközi szakirodalomban

A 3. fejezetben a tulajdonnevek fordításával foglalkozó magyar és nemzetközi szakirodalmat tekintetem át, a magyar és az angol nyelvű munkák terén a hozzáférési lehetőségekhez mérten teljességre törekedve, de számos más nyelvű (portugál, spanyol, francia, olasz, német, cseh, szlovák, orosz, román, bolgár stb.) írást is feldolgozva. E fejezet egyik újdonsága a tudományometriai szemlélet alkalmazása volt annak érdekében, hogy kimutathatóvá váljon egyrészt a téma iránti érdeklődés változásának iránya és üteme, másrészt e változás lehetséges okai is feltárhatók legyenek. A magyar és az angol nyelvű tanulmányok mennyiségének több szempontú elemzése igazolta azt a szakirodalom feltárása során kialakult benyomást, hogy a 20–21. század fordulójáig a téma iránti érdeklődés mind a fordítástudományban, mind a névtudományban csekély volt, azóta azonban rohamosan növekszik. Ennek számos (bár bizonyára nem minden) okára sikerült fényt derítenem a tudományometriai szempontok bevonása révén. Az egyik ok általában a tudományban, valamint a fordítástudományban, a nyelvészetben és a névtanban is bekövetkezett paradigmaváltások, szemléleti és elméleti változások hatása: az alkalmazott tudományok előretörése, a leíró, funkcionális szemlélet megjelenése és megerősödése, a kulturális és társadalmi szempontok, valamint az inter- és multidiszciplináris megközelítések erősödése. Mindezek azért lehettek hatással a téma népszerűségére, mert a nevek fordításának problematikája legerőteljesebben a többnyelvűséggel, az etnikai és kulturális sokszínűséggel, a kisebbségi helyzettel, valamint a globalizáció hatásaival szembesülő kultúrákban érzékelhető. A tudományos gondolkodásban globálisan bekövetkező változások mellett a nemzetközi tudományos életben és a tudománypolitikában végbemenő folyamatok és a technológiai újítások is hozzájárultak a téma iránti érdeklődés fokozódásához. A fent kiemelt jellemzőkkel bíró, ám a tudományos életben (is) periferikus(abb) helyzetű kultúrákhoz tartozó kutatók munkájának láthatósága ugyanis jelentősen megnövekedett (és folyamatosan nő) az utóbbi két-három évtizedben, ami több tényező együttes hatásának a következménye: a 20. század utolsó évtizedeitől kezdve lezajlott politikai és gazdasági változások miatt az e kultúrákat képviselő (elsősorban kelet-európai és ázsiai, míg szinte elenyésző számban dél-amerikai és afrikai) szerzők is egyre nagyobb mértékben részt tudnak venni a nemzetközi tudományos életben; a tudomány első számú nemzetközi közvetítőnyelvévé a 21. század elejére a bölcsészettudományokban is az angol vált; az internetnek és az open access publikálásnak köszönhetően a fent említett kultúrák szerzői által angolul írt munkák világszerte hozzáférhetők, miközben a korábban született művek digitalizációjával a régebbi szakirodalom is egyre nagyobb mennyiségben válik széles körben elérhetővé.

A kvantitatív szempontú vizsgálatot követően azt is áttekintettem, hogy e multidiszciplináris téma mely tudományok figyelmét vonta magára; a tulajdonnevek kategóriáján belül mely alkatóriák, azaz mely névfajták keltették fel leginkább a kutatók érdeklődését; mely fordítástípusok, illetve mely nyelvek közötti fordítás kérdései iránt mutatkozott eddig a legnagyobb érdeklődés; valamint mely módszereket részesített előnyben a kutatók többsége. Ahogyan az várható volt, a legtöbb írás a fordítás- és a névtudomány képviselőinek munkája, mellettük azonban szociolingvisztikai, kisebbségkutatói, térképészeti és földrajzi, gazdasági (turisztikai és marketing), jogi és egyéb területek képviselői is foglalkoztak a nevek fordításával. A fordítástudomány felől közelítő szerzőket szinte kizárólag a név fordításban való kezelésének módja érdekli, vagyis a legtöbb vizsgálat középpontjában a műveleti tipológiai kidolgozása és/vagy az egyes műveletek alkalmazásának adott fordításbeli gyakorisága áll. Ezzel szemben a névkutatók a nevekre koncentrálnak: arra, hogy miként viselkednek a fordítás hatására, mely jellemzőik hogyan és miért befolyásolják a fordításukat. A többi tudomány képviselői inkább egy-egy speciális, többnyire gyakorlati alkalmazást érintő kérdéssel foglalkoznak (pl. jogi intézmények, turistalátványosságok vagy egyes domborzattípusok nevének fordítása). Ami a névfajtákat illeti, a leggyakrabban a személy- és a helynevek állnak a középpontban, de viszonylag nagy számban előfordulnak a nevek fordításával általánosságban foglalkozó, a névfajtákra akár tekintettel sem lévő írások is. A fordítástípusok kapcsán a műfordításhoz kötődő témák elsősorban többsége mutatható ki. Ez persze nem meglepő, hiszen a nevek fordításával kapcsolatos problémák ezekben a legszerteágazóbbak, mivel ezek esetében működik a legtöbb, egymással akár ellentétesen ható, a fordítást befolyásoló tényező. A vizsgált nyelvek között – szintén várható módon – az angol a legjellemzőbb mind forrás-, mind célnyelvként, de jelentős mennyiségű munka foglalkozik számos európai és néhány ázsiai nyelvvel (leginkább az arabbal és a kínai-val), miközben az afrikai nyelvek, valamint általában a hivatalos státuszt sehol sem élvező nyelvek közül legfeljebb mutatóban szerepel egy-egy a szakmunkákban. A kutatási módszerek terén nem figyelhető meg nagy változatosság: a legtipikusabb a szövegelemzés (kvantitatív és kvalitatív szempontból egyaránt), és mindössze szórványosan fordulnak elő a befogadói attitűdök vagy a fordítói stratégiák feltárását célzó kérdőíves vagy interjú vizsgálatok. Az is kiderült emellett, hogy a nevek fordításával kapcsolatos kutatások jellemzően szinkrón szemléletűek, azaz ritkábban hasonlítanak össze azonos célnyelvi, de eltérő időszakokban készült fordításokat, mint különböző célnyelvű fordításokat.

3.1.4. A tulajdonnevek fordításának modellje

A 4. fejezet a dolgozat gerince: az áttekintett szakirodalom tanulságaira támaszkodva ebben dolgoztam ki részletesen a tulajdonnevek fordításának egy lehetséges modelljét, s ennek egyes összetevőivel foglalkoznak részletesebben a későbbi fejezetek. A modell újdonsága, hogy egyaránt felhasználja, alkotó módon egyesíti a fordítás-, nyelv- és névtudományi szemléletmódot, kérdésfelvetéseket és eredményeket; hogy nem pusztán egy fordítás- vagy szövegtípusra, névfajtára, problémátípusra stb. vonatkozólag, hanem átfogóan közelíti meg a témát; s hogy a fordítói döntéseknek nemcsak a következményeit, hanem a lehetséges okait és céljait is figyelembe veszi. A modell fordítástudományi alapját a műveleti tipológiákkal, fordítói stratégiákkal, valamint a fordítást befolyásoló kontextuális tényezőkkel és azok hatásával kapcsolatos elméleti és gyakorlati, a névkutatók által jellemzően nem vagy kevésbé birtokolt ismeretek képezik. A névtan mindezekhez egyrészt tágabb perspektívát ad a szövegen kívüli névfordítás, a diakrón szemlélet, valamint a szocioonomasztikai, névjogi, névpolitikai szempontok bevonásával, másrészt a név jellemzőinek mélyebb ismerete révén magát a tulajdonnevet is beemeli a fordítást befolyásoló tényezők közé.

E modell – a diskurzus TÁTRAI-féle felfogását (2017) alapul véve – a fordítást, azon belül pedig a név fordítását egy forrás- és egy célnyelvi diskurzus egymásba fonódásának folyamatként írja le. A nevek fordításának módját, a fordító választását ennek a két diskurzusnak az

összetevői határozzák meg: egyrészt magának a tulajdonnévnek mint a diskurzusban használt nyelvi szimbólumnak a jellemzői és a név által nyelvileg hozzáférhetővé tett ismeretek, másrészt a kontextuális ismeretek. A nevek jellemzőire vonatkozó fordítói ismereteknek a fordításra gyakorolt hatása kapcsán részletesen tárgyaltam a kategorizációnak (a névként való értelmezésnek, a névfajta és a jelentés megállapításának), valamint a névfajta tipikus sajátosságai közti különbségekre, a név hangzására és a névhasználatra vonatkozó tudásnak a szerepét. A legfontosabb új eredmény e téren annak bemutatása, hogy a több névrészből álló nevek fordítása több szinten és ciklikusan, a holisztikus mellett akár morfológikus elemzést is megkövetelve működik. Ezt az elméleti felismerést a 9.5. fejezet fordításelemzése során a gyakorlatban is demonstráltam. A kontextus névfordítást befolyásoló összetevői közt a következőket vettem számba: a társas környezettel, személyközi viszonyokkal összefüggő ismeretek (köztük a résztvevők nyelvi és kulturális ismeretei, valamint normái, elvei, ideológiai és céljai); a fizikai környezettel, tér- és időbeli viszonyokkal összefüggő ismeretek (köztük a forrás- és a célszöveg elkészülte közti időbeli távolság, a fordításra szánható időkeret, a szövegben szereplő nevek más médiumon is megjelenő volta, a célszöveg megjelenítéséhez rendelkezésre álló tér és időtartam korlátai); a témára vonatkozó ismeretek (köztük a témához kötődő terminusok, szakmai és kulturális ismeretek); a szöveggörnyezettel kapcsolatos ismeretek (köztük a nevek szövegbeli funkciói; a beszélő, az allegorikus, az intertextuális és a frazémákban szereplő nevek felismeréséhez és fordításához, valamint a konnotáció megértéséhez és átadásához szükséges ismeretek; illetve a szöveggörnyezetből kinyerhető információk elégtelen mennyisége); valamint a fordítás médiumára vonatkozó ismeretek (köztük a szöveg típusa és funkciója, illetve a magyarázó lábjegyzet). Mivel nemcsak a fordítás, hanem a befogadás is (nem feltétlenül tudatos) választások eredménye, a nevek fordítását nem kizárólag a fordítónak, hanem a diskurzus többi résztvevőjének (pl. a szerzőnek, a kiadónak, a forgalmazónak, a befogadónak) az ismeretei (köztük céljai, feltételezései, ideológiai) is befolyásolják – közvetve, a fordító ezekről meglévő ismeretei és feltételezései révén. Szereplők közti interakciókat bemutató művek (pl. regények, novellák, filmek) fordítása esetén figyelembe kell venni továbbá az egyes szereplők közti beágyazott diskurzusokat is. Fontos kiemelni, hogy a diskurzus egyes összetevői általában nem önmagukban, hanem más összetevőkkel együtt, egymást hol erősítve, hol háttérbe szorítva befolyásolják a fordító választásait.

3.1.5. A névfordítási kompetencia

Az 5. fejezetben a fent említett ismereteket a nevek fordításához szükséges alkompetenciák szempontjából mutattam be. Ennek során bevezettem a fordítói kompetencia részeként értelmezett *névfordítási kompetencia* fogalmát, majd a PACTE-modell (vö. PACTE Group 2003) alapján bemutattam ennek alkomponenseit. A fordítói kompetenciával kapcsolatos fordítástudományi eredmények adják tehát e fejezet vázát, kidolgozásához pedig a pszicho- és a szociolingvisztika, valamint a névelmélet és az alkalmazott névtan eredményeit használtam fel (pl. a névkompetencia és a névszótárak kérdésköre, a tulajdonnév jellemzőire, a névrendszerekre és névhasználatra vonatkozó tudás). Szintén elsősorban a névtani ismereteket mozgósítottam a névfordítási kompetencia gyakorlatban való, elégtelen működésének megfigyelésekor, a hibás névfordítások elemzéséhez ugyanakkor a keretet a fordítástudomány szolgáltatta: a *rejtett fordítás* fogalma (HOUSE 2016: 4), valamint a *névfordítási hiba* általam kidolgozott, REISS (2000: 4–5) fordításkritikai elvére alapozott definíciója (azaz: olyan, objektív kritériumok alapján megállapítható hiba egy név fordításában, amely megnehezíti, megakadályozza vagy félreviszi az értelmezést). A mindkét tudomány elméleti és gyakorlati eredményeit felhasználó elemzés végül nemcsak a fordítástudományban és a névtanban, hanem a köz- és felsőoktatásban is hasznosítható következtetéseket eredményezett. Bebizonyosodott ugyanis, hogy akárcsak a fordítói kompetencia, úgy az annak részeként felfogott névfordítási kompetencia sem eleve adott: részben tapasztalati úton, nem tudatos módon sajátítjuk el, részben pedig oktatás révén, tudatosan

és módszeresen fejlesztendő. E fejlesztésre nem csupán a fordítóképzésben van szükség, hanem minden olyan területen, amelyen feladat lehet az idegen nyelvű szövegek feldolgozását is igénylő szövegalkotás (pl. tudományok, média, irodalom, turizmus, marketing). A blogokból idézett névfordítási hibák arra is rávilágítottak, hogy a fejlesztést nem elég a felsőoktatás szintjén végezni, hiszen az idegen szövegeket feldolgozó szövegalkotás nem korlátozódik a diplomások világára. Ugyanígy tévedés lenne azt hinni, hogy a gépi fordításnak, majd a mesterséges intelligenciának a könnyen hozzáférhetővé válásával e készség fejlesztése fölöslegessé vált. Mindennapos tapasztalat, hogy a gépi fordítás gyakran nem tud megbirkózni a nevek fordításával, ahhoz azonban, hogy a hibát felismerjük, felmerüljön bennünk az igény a javítására, és képesek is legyünk javítani, szükségünk van a megfelelően fejlett névfordítási kompetenciára.

3.1.6. A személy- és helynevek etnikumjelölő sajátosságának hatása a fordításukra

A 6. fejezet azt mutatja be számos, jórészt a szakirodalomból merített példa alapján, hogy – a tulajdonnév sajátosságai közül egyet kiemelve – az etnikumjelölő képesség miatt és hogyan befolyásolhatja a fordító választását. Ennek kapcsán a nevek etnikai szimbólumként való működésével kapcsolatos névtani tanulmányok eredményeit szembesítettem módszeresen a munkám elején kidolgozott művelési tipológiával, figyelembe véve a névfajták közti különbségeket is. Az elemzés egyik legfontosabb eredménye annak tudatosítása, hogy a nevek etnikumjelölő képessége nem hagyható figyelmen kívül a művelésválasztáskor. Kiderült emellett, hogy az etnikai kategorizáció eredményét az összes művelés, így – a közhiedelemmel ellentétben – még az átvitel is képes megváltoztatni. A változás mértéke – erősen függve a névfajától és annak sajátos jellemzőitől, valamint a kontextuális tényezőktől is – kétféle lehet: enyhébbnek tekinthető, ha a célnyelvi név a forrásnyelvvel szemben már nem utal etnikumra, és erősebbnek, ha a célnyelvi név már egy másik, tipikusan (de nem feltétlenül) a célnyelvhez kötődő etnikumra utal. A névegyedeket érintő, azaz mikroszinten végbemenő változások a makroszinten is változást eredményezhetnek: a célszövegbeli névállomány nyelvi-etnikai szempontból homogénebbé vagy heterogénebbé válhat a forrásszövegbelinél. A műveleteket tekintve lényeges felismerés továbbá – mind a fordítók, mind a fordítást elemző kutatók számára –, hogy a fordítás etnikumjelölésre gyakorolt hatása csupán a név jellemzőinek és az adott kontextus tényezőinek a mérlegelésével tárható fel. Befolyással lehet rá ugyanis a név alakja, szerkezete, fajtája, jelentése; a forrás- és a célnyelv, illetve a forrás- és a célkultúra közti viszony; a fordításban érintett két vagy több nyelv névfordítási és névhasználati normái; e nyelvek névállománya, illetve a fordító és a befogadók róluk való tudása; a szöveg típusa, műfaja; valamint a fordítás típusa és célközönsége. A nevek keletkezésére is kiterjedő tágabb, névtani megközelítésnek köszönhetően az is kiderült, hogy a szövegekben honosításra is használható műveletek a szövegeken kívüli világban is hasonló szerepet játszhatnak, például a nyelvi-etnikai célú integráció és asszimiláció előmozdításában, illetve a többnyelvű vidékek párhuzamos hely- és személynévállományának alakításában is.

3.1.7. Az irodalmi műben ábrázolt világ nyelvi, etnikai és kulturális összefüggéseinek hatása a névállomány fordítására

A 7. fejezetben az etnikumjelölő szerepre vonatkozó eredményeknek és az írói névadás vizsgálatára alkalmazható névtani szemléletmódnak a fordításelemzésben való alkalmazásával azt igyekeztem feltárni, hogy az irodalmi művekben ábrázolt világok nyelvi, etnikai és kulturális összefüggései milyen hatást gyakorolhatnak az adott művek névállományának fordítására. Ezt összekapcsoltam azzal a fordítást befolyásoló tényezővel, hogy a mű fiktív világa hol helyezkedik el egy, az abszolút valóságostól az abszolút fiktívig terjedő képzeletbeli skálán. A (nem teljes körű) elemzésre választott művek között ezért voltak olyanok, amelyeknek a világa közelebb áll valamely mai vagy történelmi, valóságos világhoz (egy jórészt az Egyesült Államokban játszódó krimi; egy, az Erzsébet-kori Angliában játszódó történelmi regény; valamint egy,

a 19. századi Angliát idéző Oscar Wilde-vígjáték); továbbá fantasyk, amelyek világa az abszolút fiktiivhez jóval közelebb helyezkedik el (bár természetesen szintén valós nyelvi-kulturális elemekből építkezik); s végül e kettő közti átmenetet képviselte egy amerikai filmsorozat, melyben keveredik a mai Egyesült Államokat idéző, valóságosabb világ és a Biblia, illetve a keresztény vallási hagyomány fikatív világa.

Az elemzés során felhívtam a figyelmet arra, hogy egy-egy mű nevei hálózatot alkotnak, amelyek igen összetettek lehetnek a nevek nyelvi-kulturális háttere, fajtái és szerkezeti felépítése szempontjából. E hálózatok alhálózatokból épülnek fel (például személynevek, helynevek, intézménynevek alhálózata), melyek között szoros kapcsolatok vannak (pl. személynevekből keletkezett helynevek és helynevekből keletkezett személynevek). Ezen összefüggések miatt egyrészt rendkívül fontos, hogy a fordító ne egyes nevenként döntsön a választandó átváltási műveletről, hanem a mű teljes névhálózatát előzetesen áttekintve, rendszerben gondolkodva. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy – amennyiben a diskurzus valamely összetevője miatt az adott név fordítása speciális esetnek számít – egyedi, a rendszerből kilógó megoldást válasszon a fordító. Ilyenkor azonban érdemes tisztában lennie azzal, hogy e megoldás könnyen megbonthatja a forrásszövegbeli névállomány belső összefüggéseit, ezáltal az adott név fordítása feltűnőbbé, akár zavaróvá is válhat a befogadó számára, különösen a névállomány nyelvi-etnikai viszonyait tekintve.

A legtöbb mű névállománya ugyanis nyelvi-kulturális szempontból eleve változatos. Nemigen létezik olyan valós névállomány, amelyben ne lenne idegen nyelvi eredetű név; a fikatív névállományok pedig szükségszerűen a valósakat imitálják, kisebb-nagyobb arányban tartalmazva valós neveket, a szerző által valós nyelvi elemekből alkotott neveket, valamint a valós nyelvek fonémáiból (illetve írásban: a valós nyelvek karaktereiből) teremtett neveket. A fordítás következtében e sokszínűséghez hozzáadódik legalább még egy nyelv (a célnyelv), emiatt pedig – mint e fejezet elemzései megmutatták – valószínűleg elkerülhetetlen a forrásnyelvvél és -kulturával való, változó mértékű inkongruencia a nevek kiejtésében, írásképében, az őket alkotó lexikai elemekben vagy a belső nyelvtani szerkezetükben. Ez az inkongruencia – csupán részlegesen – ellensúlyozható visszaidegenítő műveletek alkalmazásával. A fordítás ugyanakkor nemcsak fokozhatja a névállomány nyelvi-kulturális sokszínűségét, hanem el is tüntethet belőle nyelvi-etikai utalásokat; például eltérő írásrendszerű nyelvek közti fordításkor a forrásnyelvi íráskép etnikumjelölő volta elvész a célnyelvi befogadó számára. A fordítónak ezért – a célnyelvi befogadók ismereteiről, illetve a gondolkodásukat befolyásoló normákról és ideológiákról alkotott előfeltevése alapján – azt is fontos mérlegelnie, hogy egy-egy névnek a nyelvi-kulturális környezettel, illetve a névállomány egészével való inkongruenciája még elfogadható mértékű-e, vagy már zavaró lehet a befogadó számára.

További nehézséget jelenthet a fordító számára, hogy az abszolút fiktiivhez közelebbi világok névállományában olyan nevek is lehetnek, amelyek valamely valós nyelv elemeiből jöttek létre, de a valós nyelv grammatikáját, névállományát vagy névsémáit tekintve hibásnak minősíthetők. Ezekről igen nehéz, gyakran lehetetlen eldönteni, hogy az író hiányos nyelvi tudásának a következményeként, azaz a fordításban potenciálisan helyreigazítandóként, vagy a valóságostól eltérő világ megteremtésének szándékos névtani eszközöként, azaz a fordításban potenciálisan megtartandóként kell-e rájuk tekinteni.

Mindezek a megállapítások nemcsak a fordítók, hanem a névfordításokat tudományos szempontból elemzők számára is megfontolandók: ahhoz, hogy az elemző hitelesen tudja értékelni a fordító döntéseit, neki is tisztában kell lennie a fordítást befolyásoló tényezőkkel, így – e fejezet témáját tekintve – a névállomány belső összefüggéseivel, valamint a szövegtípusnak a nevek fordítását befolyásoló jellemzőivel (például a valóságos-fiktív skálán való elhelyezkedésnek a névállomány összetételét befolyásoló hatásával) is.

3.1.8. A gyermekirodalmi nevek fordítása a honosító és idegenítő stratégia szempontjából

A 8. fejezet a gyermekirodalmi nevek fordításának vizsgálatát kapcsolta össze a honosító és idegenítő stratégiára vonatkozó, a szakirodalomban fellelhető állítások kritikai áttekintésével. E fejezetben két módszert kombináltam: a szakirodalom kritikáját ötvöztem a fordításelemzéssel. Az áttekintett szakmunkák többsége fordítástudományi munka, az alapot tehát ismét e tudomány szolgáltatta; az elemzést azonban névtani szempontok mozgósításával végeztem, így igyekezve rávilágítani arra, hogy miképpen pontosíthatók a korábbi állítások és a fordításelemzések a nevekkel kapcsolatos tudományos ismereteknek köszönhetően. Első lépésként bemutattam a gyermekirodalmi nevek fordítására vonatkozó általános megállapításokat, különös tekintettel arra, hogy milyen érvek jelentek meg a szakirodalomban a honosító és az idegenítő stratégia alkalmazása mellett vagy ellen. Ezt követően egy, a Routledge által kiadott fordítástudományi kötetben megjelent, Salman Rushdie egy meseregényének olasz és norvég fordítását összevető tanulmány (RUDVIN–ORLATI 2006) módszereit, gondolatmenetét és megállapításait értékeltem egyrészt módszertani, másrészt elméleti, a honosítás és idegenítés kérdését érintő szempontból. Ezután a szerzők módszereivel megvizsgáltam és a tanulmány megállapításaival összevettem a regény magyar fordítását is, majd ellenpróbaként – ugyanezen módszerekkel – két, felnőtteknek szóló Rushdie-regény fordítását is elemeztem: az egyiket a meseregény fordítójától, a másikat pedig egy másik fordítótól. A vizsgálat célja nem a kritika alá vont tanulmány szakmai minőségének a megítélése volt, hanem annak bemutatása, hogy a névtani ismeretek hiánya és az átgondolatlan módszertan hogyan vezethet elnagyolt, sőt akár téves következtetésekhez.

Az elemzés általánosan érvényes módszertani tanulságokkal is járt (vö. 8.5. fejezet), itt azonban csak azokat az eredményeket emelem ki, amelyek a fordítói stratégiák megítélése kapcsán fogalmazódtak meg. Ezek közül az első, hogy ha egy fordítás normakövető, akkor nem lehet róla megállapítani, hogy az adott nevek fordítása mennyire alapul tudatos döntésen, és mennyire begyakorlott megoldásokon. Mivel pedig a stratégia alapvető jellemzője a tudatosság, a normakövető fordítások esetében a fordító motivációinak ismerete nélkül nem lehet stratégiáról, így honosításról vagy idegenítésről sem beszélni. Fontos megjegyezni továbbá, hogy a *honosítás* és az *idegenítés* viszonyfogalom, így megfelelő háttér (azaz viszonyítási alap; pl. célnyelvi fordítási normák, ugyanazon fordító ugyanazon szerző más műveiről készített fordításai; ugyanazon szerző más műveinek más fordítók által készített fordításai) hiányában nem lehet megállapítani, hogy egy mű neveinek fordítása során a fordítónak mi lehetett a stratégiája (ha volt neki). Mindezekből pedig az következik, hogy a többé-kevésbé honosítónak vagy idegenítőnek tekinthető műveletek használata nem jelenti szükségszerűen a honosító vagy idegenítő stratégia követését is, hiszen talán csak az e műveletek alkalmazását igénylő vagy előíró norma követéséről van szó. A fordításelemzés célja viszont nem a normának, hanem a fordításnak az értékelése. Kimondhatjuk tehát, hogy a honosítás és az idegenítés valójában nem más, mint egy skála középpontjaként elképzelt normától a skála valamelyik végpontja felé való szándékos elmozdulás. Emiatt több fordítás összehasonlító elemzésekor az olyan, abszolút értékű megállapítások helyett, hogy az egyik fordítás honosító, a másik pedig idegenítő, érdekesebb fokozatokban gondolkodni: az egyik honosítóbb vagy idegenítőbb a másiknál – feltéve, hogy azonos háttérhez (például azonos célnyelvi normához) viszonyítjuk őket.

Az elemzés a honosításnak és az idegenítésnek a gyermekirodalmi nevek fordításával való kapcsolatát illetőleg is számos tanulsággal járt. Rávilágított ugyanis arra, hogy a honosítást nem lehet automatikusan a gyermekirodalmi neveknek, az idegenítést pedig a felnőtteknek szóló irodalom neveinek a fordításához kötni, mivel mindkét célközönségnek szóló szövegekben találkozhatunk a skálának mind a honosító, mind az idegenítő végpontjához közelebbi műveletekkel. Tehát még ha – a fenti megszorítások figyelembevételével – arra jutunk is, hogy egy

szöveg fordítója honosító vagy idegenítő stratégiát követett, akkor sem következtethetünk belőle egyenesen arra, hogy döntését az általa feltételezett célközönség életkorára alapozta, hiszen számos más indoka is lehetett.

3.1.9. Az írói nevek fordításának vizsgálata – szempontok és módszerek

A dolgozat legterjedelmesebb, 9. fejezete az előző fejezetek tanulságaira építve immár teljes egészében az írói nevek fordítására koncentrál, felhasználva a korábbi fejezetek elméleti és módszertani tanulságait. Célja többértű: egyrészt mintát adni arra, hogy milyen módszerek és szempontok alkalmazásával érdemes végezni egy mű névfordításainak elemzését, másrészt bemutatni, hogy a névfordítások vizsgálata akár más, a névállományt érintő kérdéseknél általánosabb információk feltárására is alkalmas lehet. A fejezet ennek megfelelően négy fő téma köré csoportosul: 1. a névfordítások elemzése előtt mindig elvégzendő lépések: a forrásszöveg névanyagának több szempontú elemzése; 2. a névfordítások elemzése előtt esetlegesen (a célszövegekről meglévő ismeretek függvényében) elvégzendő lépések: a fordítások közti kapcsolatok feltárásának módszertani lehetőségei a névfordítások összehasonlító elemzése révén; 3. a névfordítások elemzésével kapcsolatos általános módszertani kérdések; 4. a nevek humorkeltő funkciójának kezelése a fordításban.

A négy részegységet a közös párhuzamos korpusz, Rejtő Jenő *A tizennégy karátos autó* című humoros kalandregényének, valamint e mű hét fordításának (két angol, valamint egy-egy francia, német, olasz, orosz és szlovák célszövegnek) a névállománya köti össze. E fejezet ugyanis többek közt azt a 7. fejezetbeli módszertani megállapítást hivatott demonstrálni, hogy a névfordítások elemzését meg kell előznie a forrásszövegbeli névállomány több szempontú áttekintésének, csak így kaphatunk ugyanis hiteles és átfogó képet a fordítót befolyásoló tényezők együttes működéséről. A fordítások vizsgálata előtt ezért az előző fejezetek elméleti és módszertani eredményeire építve, elsősorban névtani ismereteket mozgósítva részletesen áttekintettem a forrásszöveg névanyagának névfajták, nyelvi-kulturális kötődés, valamint a valósághoz való viszony szerinti összetételét, illetve a nevek szövegbeli funkcióit (9.4. fejezet). Mivel pedig a célszövegek paratextusából kettő kivételével nem derül ki, hogy mi volt a forrásszövegük, a 9.5. fejezetben egy összehasonlító vizsgálatot is elvégeztem az átvitelek, a modifikációk és a névfordítási hibák összevetése alapján. Ez egyrészt az adott mű névfordításainak elemzéséhez szolgált fontos tanulsággal: kiderült, hogy az orosz fordító időnként átvette a német fordítás megoldásait, a francia fordító pedig egyáltalán nem ismerte a magyar szöveget, s az oroszot használta forrásszöveggként. Ez az eredmény lehetővé tette annak a módszertani hibának az elkerülését, hogy a francia szöveget a többi célszöveghez hasonlóan – de tévesen – a magyarhoz viszonyítva elemezzem. Másrészt – és a névfordításokkal kapcsolatos jövőbeli kutatások számára ez a lényegesebb – az elemzés módszertani tanulságokkal is járt: 1. megmutatta, hogy a nevek fordításának vizsgálata nemcsak öncélú lehet, hanem eszközként is szolgálhat egy alapvető fordításelemzési és -értékelési kérdés megválaszolásához; 2. konkrét módszertani eszközöket, mintát is adott a kutatók kezébe a hasonló célú vizsgálatok elvégzéséhez; 3. felhívta a figyelmet arra, hogy egy mű különböző nyelvű fordításainak összevetése előtt mindenképpen próbáljuk meg ellenőrizni, melyik fordításnak mi volt a forrásszövege. Ez utóbbi figyelmeztetés fordítástudományi szempontból evidens lehet, a névfordítást elemző tanulmányokra mégsem jellemző e szempont figyelembevétele: általában csak azt közlik, hogy milyen mű milyen nyelvű fordítását vizsgálják, de arra nem térnek ki, hogy a fordító milyen forrásszöveg, például a mű mely kiadása alapján dolgozott. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a fordítás tipikus esetben az eredeti szöveg alapján készül, ezért a kutatók jó részében valószínűleg fel sem merül más, kevésbé tipikus lehetőség. Pedig ha e tisztázó lépés kimarad, vagyis ugyanazon szöveghez viszonyítunk különböző szövegeken alapuló fordításokat, az elkerülhetetlenül tévútra vezeti az elemzést.

A 9.4. és 9.5. fejezet előkészítő lépéseit követően a 9.6. fejezetben végeztem el a névfordítások átfogó elemzését. Ennek eredményei egyértelműen bizonyítják, hogy a nevek fordítására alkalmazott műveletek választásának valószínűsíthető okairól, illetve céljairól csak akkor kaphatunk valós képet, ha nem a főbb névfajták (például személynév, helynév) szintjén, hanem alsóbb szinteken (például egyénnév, családnév, városnév) végezzük el a vizsgálatot. Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy az egyes műveletek arányait jelző számok önmagukban semmit nem mondanak: az, hogy az egyik fordító gyakrabban alkalmazott átvitelt, mint a másik, önmagában még semmit sem árul el az esetleges stratégiáikról, illetve választásaik okairól. A makroszinten végzett kvantitatív elemzés tehát nem elég, össze kell kapcsolódnia a nevek fajtáját, nyelvi-kulturális kötődését, valósághoz fűződő viszonyát és funkcióit is figyelembe vevő, mikroszintű kvalitatív elemzéssel. Ennek nyomán derülhet fény arra, hogy az átváltási műveletek alkalmazása (mind egy-egy fordításon belül, mind az egyes fordításokat összevetve) valójában sokkal következetesebb és egybehangzóbb, mint azt a makroszinten végzett, pusztán kvantitatív elemzés alapján gondolnánk. A magasabb szinten tapasztalható sokféleség oka ugyanis nem a fordítói következetlenség vagy a tulajdonnév fordításának szabályokba nem foglalható, kiszámíthatatlan volta mint e nyelvi elem tipikus jellemzője. A változatosság valójában a következő, egymással összefonódva működő tényezőkből adódik: 1. a névfajták és a közszoói összetevők nyelvi jellemzői közti alapvető eltérésekből (elsősorban az átlátszóság és a motíváltság szempontjából); 2. az egyes névfajták és a közszoói összetevők fordításának egymástól célnyelven belül és célnyelvenként is potenciálisan eltérő normáiból; 3. a nevek valóságos, fiktív vagy intertextuális voltából, illetve a fiktív nevek névválasztással vagy névteremtéssel való keletkezéséből; 4. a forrásszövegbeli névanyag nyelvi-kulturális kötődésének változatosságából; 5. a nevek szövegbeli funkcióiból. A műveletek változatossága mögött emellett akár fordítási hiba is állhat.

Az elemzés azt is kimutatta, hogy egy adott célszövegen belül alkalmazott fordítói műveletek változatossága nem teszi szükségszerűen sokszínűbbé a célszövegbeli névállományt nyelvi-etnikai szempontból. A behelyettesítés és a célnyelvhez igazítás például ugyanúgy a névanyag egységesülése felé vezet, mivel a valóságos nevek behelyettesítésekor alkalmazható célnyelvi megfelelők jelentős része korábban maga is célnyelvhez igazítással jött létre.

E vizsgálat a 8. fejezet fordítói stratégiával kapcsolatos megállapításait is tovább gazdagította. Világossá vált, hogy ha egy célszöveget önmagában vizsgálunk, akkor – viszonyítási alap hiányában – könnyen elhamarkodott következtetésekre juthatunk a fordító által követett stratégiára vonatkozólag; megbízható következtetéseket ugyanis csak több célszöveg fordítói műveleteinek átfogó összehasonlító elemzéséből lehet levonni. Ennek oka, hogy – mint láttuk – a honosítás és az idegenítés valójában fokozat kérdése: egy-egy fordítás önmagában még nem feltétlenül minősíthető honosítónak vagy idegenítőnek, de lehet honosítóbb vagy idegenítőbb más fordításoknál. Ennek kapcsán arra is fény derült, hogy magukat az átváltási műveleteket sem minősíthetjük honosítónak vagy idegenítőnek: az ugyanis, hogy semlegesnek, honosítónak vagy idegenítőnek tekinthetők-e, kontextusfüggő (a célnyelvhez igazítás például eltérő írásrendszerű nyelvek közti fordítás esetén kötelező, tehát semleges művelet). Egy fordításnak a honosító-idegenítő skálán való elhelyezését ugyanis nagyban befolyásolja a vizsgálat kontextusa is, vagyis hogy milyen célszövegeket hasonlítunk össze (pl. van-e a forrás- és a célnyelv, valamint az egyes célnyelvek közt írásrendszerbeli eltérés; milyen e nyelvek és kultúrák egymáshoz való viszonya; az azonos célnyelvi fordítások között van-e szignifikáns időbeli eltérés; az adott célnyelvben a fordítás és az elemzés időszakában különböznek-e az adott forrásnyelvről való fordítás adott névfajtákra vonatkozó normái). A 9.4.3. fejezetben például láttuk, hogy a magyar szöveg névállományát fordítás eredményeként értelmezve akár honosító stratégiát is feltételezhetnénk amiatt, hogy egyes, indoeurópai nyelvekhez tartozó személynevek magyar sorrendet követnek benne, az egyénneveket pedig a magyar metanyelvi megfelelőik képviselik.

Nem hagyhatjuk viszont figyelmen kívül, hogy a mű abban a korszakban született, amikor éppen változóban volt az idegen személynevek fordítására és használatára vonatkozó norma, s az akkoriban eltűnőben lévő normához képest már jóval kevésbé tűnik honosítónak Rejtő eljárása.

Végezetül a 9.7. fejezetben azt mutattam be a nevek humorkeltő funkciójának vizsgálata révén, hogy miért nem szerencsés, ha akár a fordító, akár a fordítás elemzője figyelmen kívül hagyja a nevek szövegbeli funkcióit és azoknak a műveletválasztást potenciálisan befolyásoló szerepét. Itt ismételt az írói névadás vizsgálatának névtani szemléletmódjára és eszköztárára támaszkodtam. A regény kiváló alapot biztosított az elemzéshez, Rejtő ugyanis igen változatos módokon használta a neveket a humorteremtés eszközeként: egyes nevek önmagukban, tipikusan a szemantikai szerkezetükben feszülő ellentétek miatt humorosak, jellemzőbb azonban, hogy nem a nevek, hanem azoknak adott kontextusban, adott módon való működtetése szolgál a humor forrásaként (intertextuális nevek módosítása, a néven alapuló etnikai kategorizáció kihasználása, a regényvilágbeli névtévesztések cselekményalakító szerepe). Az elemzések azt mutatták, hogy nem minden fordítónak sikerült felismernie egy-egy név adott kontextusban humoros voltát, de akiknek ezzel nem volt problémájuk, azok közül sem mind találta meg a megfelelő eszközt a név humorkeltő funkciójának célszövegbeli újratertéséhez. A humor fordításbeli átadása ugyanis két lépcsőből áll: az elsőben a fordítónak forrásnyelvi befogadóként meg kell értenie, majd célnyelvi szerzőként reprodukálnia kell a humort a célnyelvi befogadók számára. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a humor forrását, a humoros funkció működésének okát is sikerül feltárnia; ehhez pedig nemcsak a nevek jellemzőit kell behatóan ismernie, hanem a forráskultúrát és a forráskultúrabeli névhasználatot is. A regény cselekményét is formáló névtévesztések vizsgálata ezzel szemben a nyelvek közti különbségek által a humorkeltő funkció újratertésében okozott nehézségekre világított rá: míg Rejtő a *van* létigének köszönhetően ugyanazt a poént (Vanek úr névtévesztését) számtalan módon képes volt variálni, addig a fordítók – hasonlóan sok és tág jelentéssel bíró, hasonló hangzású lexikai elem híján – fokozatosan fogytak ki eszközeikből, a végére fel is adta a küzdelmet. Mindezek mellett a fordítónak és a fordítás elemzőjének fontos ismernie az adott szerző műveinek, humorának sajátosságait is, mivel ezek hozzásegíthetik őket a humorkeltő funkció adott szövegbeli felismeréséhez.

3.1.10. Összegzés

A fent röviden összegzett új eredményekkel reményeim szerint a dolgozat másik célját is sikerült megvalósítanom: az elemzések egyértelműen rávilágítottak arra, hogy a nevek fordítása igencsak összetett kérdés, amelynek tudományos és gyakorlati (kulturális, társadalmi, gazdasági, jogi stb.) vonatkozásai egyaránt vannak. Az eddigiek alapján könnyen belátható, hogy a nevek fordításával mint feladattal nem pusztán a fordítók szembesülnek, hanem mindenki, akinek idegen nyelvekhez és kultúrákhoz tartozó neveket kell valamilyen módon kezelnie. Ugyanakkor a téma perifirikussága miatt, mint az a laikus fordítók által elkövetett névfordítási hibákból is kitűnt, a társadalom nincs kellőképpen felkészülve erre a feladatra: az oktatásból és a tudományos ismeretterjesztésből szinte teljesen hiányzik a nevek fordításával kapcsolatos elméleti és gyakorlati tudnivalók bemutatása, miközben a közgondolkodást a nevek fordíthatatlanságára vonatkozó, s mint láttuk, félreértések során alapuló közhely uralja. Ebből pedig nem pusztán tudományos problémák következnek (pl. a névfordítások elemzésének elméleti és módszertani szempontból nem kellően átgondolt, téves következtetésekhez vezető volta), hanem a mindennapi életet megnehezítő gyakorlati problémák is (pl. az egyéni identitás sérülése a személynév hivatalos dokumentumokban való hibás kezelése miatt; személyek, helyek, intézmények stb. téves azonosítása által okozott félreértések a fizikai környezetben való eltévedéstől a bürokratikus útvesztőkig). Mindezek alapján úgy vélem, érdemes lenne a nevek fordításának vizsgálatára nagyobb figyelmet fordítani mind a fordítástudományban, mind a névtanban, az eredményeket pedig a jelenleginél aktívabban és hatékonyabban közvetíteni a társadalom számára, kiaknázva mind az oktatás, mind a tudománykommunikáció eszközeit és lehetőségeit.

3.2. Az új eredmények tételes bemutatása

Elmélet: kidolgoztam a tulajdonnevek fordításának átfogó modelljét, amely minden nyelvre és nyelvpárra, szövegtípusra, fordítástípusra, névfajtára stb. egyaránt érvényes.

Módszer: az elméletre építve számos módszertani újítást vezettem be, amelyek következetes alkalmazása a nevek fordításának a korábbiaknál megbízhatóbb és pontosabb elemzését teszi lehetővé. Ezek működését a gyakorlatban is bemutattam több, a nevek fordításával kapcsolatos elméleti kérdés vizsgálatára során.

Mivel az elméleti és módszertani eredmények nem választhatók el egymástól, a következő, tételes felsorolásban sem különítem el őket:

- Míg eddig a kontextus egyes összetevőire irányult a figyelem, a fordítandó nyelvi elemnek, a névnek a sajátosságai háttérbe szorultak. Ezeknek a modellbe való bevonása lehetővé teszi a korábban megmagyarázhatatlannak gondolt fordítói döntések mögötti logika felismerését, egyrészt pontosabbá téve a fordítások elemzését, másrészt hozzájárulva a fordítói gyakorlat tudatosabbá tételéhez.

- Kialakítottam a tulajdonnevek fordítására alkalmazható műveletek új tipológiáját, a VERMES-féle (2005a, 2005b) tipológiát átdolgozva, a diakrón megközelítést is bevonva.

- A tipológia alkalmazására vonatkozólag rámutattam arra, hogy a műveletek teljes készlete sohasem áll a fordító rendelkezésére, vagyis a fordító választása valójában sokkal kevésbé szabad, mint azt gondolhatnánk.

- A tulajdonnevek fordításáról szóló tudományos munkák szövegének elemzése révén megállapítottam, hogy a tudományos közhiedelemmel ellentétben nem létezik kétféle álláspont a nevek fordíthatósága kapcsán: valójában egyetlen szerző sem tagadja, hogy a neveket valamilyen módon kezelni kell a fordítás során.

- A félreértés egymással szorosan összefüggő okait is feltártam: a történetileg nem keresztény alapú kultúráknak, valamint azok névrendszereinek, névadási és névhasználati szokásainak nem ismerése; az általános, elméleti és alkalmazott névtudományi ismeretek elégtelen volta; továbbá a pontatlan és inkoherens terminushasználat.

- A tudománymetriai megközelítésmód alkalmazásával feltártam a névfordítás mint téma iránti tudományos érdeklődés növekedésének ütemét és lehetséges okait.

- Kidolgoztam a *névfordítási kompetencia* fogalmát, majd laikus fordítók által rejtett fordításokban elkövetett névfordítási hibák elemzésével bemutattam e kompetencia működését.

- Rámutattam, hogy az egyes átváltási műveletek milyen hatással lehetnek a személy- és helynevek etnikumjelölő sajátosságára, s hogy ez miképpen befolyásolhatja a fordító választását. Felhívtam a figyelmet arra, hogy a neveket nem csak szövegben fordítjuk, s a (gyakorlati, társadalmi, gazdasági, politikai, ideológiai stb.) következmények messze túlmutathatnak egy-egy szöveg határain.

- A műfordítás kapcsán több mű neveinek fordítását elemezve kimutattam, hogy a nevek fordítását erősen befolyásolja a művek fikatív világának a valóságos-fiktív skálán való elhelyezkedése.

- Felhívtam a figyelmet arra, hogy egy-egy mű nevei hálózatot alkotnak, amely meglehetősen összetett lehet a nevek nyelvi-kulturális háttere, fajtái és szerkezeti felépítése szempontjából. Ezért fontos, hogy a fordító előzetesen feltárja ezt a hálózatot, s a nevek fordítását ne egyedi döntések sorozataként, hanem egységesen, rendszerben gondolkodva végezze el.

- Az elemzések során azt is feltártam, hogy milyen hatással van a fordítás a szöveg névanyagának nyelvi-etnikai sokszínűségére, s hogy milyen megoldások alkalmazhatók e sokszínűségnek a célszövegben való megőrzésére.

– A gyermekirodalmi nevek fordítása kapcsán végzett elemzések a *honosítás* és az *idegenítés* fogalmainak pontosításához járultak hozzá. Kimutattam, hogy normakövető fordítások esetében a fordító motivációinak ismerete nélkül nem lehet stratégiáról, így honosításról vagy idegenítésről sem beszélni. A *honosítás* és az *idegenítés* emellett viszonyfogalom, így megfelelő háttér hiányában nem lehet feltárni a fordítói stratégiát. Rávilágítottam továbbá, hogy a többékevésbé honosítónak vagy idegenítőnek tekinthető műveletek használata nem feltétlenül jelenti a honosító vagy idegenítő stratégia követését. Hangsúlyoztam emellett, hogy több fordítás összehasonlító elemzésekor nem abszolút értékekben, hanem fokozatokban érdemes gondolkodnunk (az egyik fordítás honosítóbb vagy idegenítőbb a másiknál). Bebizonyosodott továbbá, hogy a honosítás nem kapcsolható automatikusan a gyermekirodalmi, az idegenítés pedig a felnőtteknek szóló irodalom neveinek a fordításához.

– A tizenégy karátos autó névállományának több szempontú elemzésével bemutattam, miért fontos, hogy a névfordítást és a névfordítások elemzését megelőzze a forrásszövegbeli névállomány megismerése.

– Kidolgoztam egy új módszert az egyes fordítások közti összefüggések feltárására (az átvittelek, a modifikációk és a névfordítási hibák összevetése ugyanazon szöveg különböző fordításaiban). Ezzel felhívtam a figyelmet arra a kihagyhatatlan lépésre, hogy egy mű különböző nyelvű fordításainak összevetése előtt meg kell próbálni ellenőrizni, melyik fordításnak mi lehetett a forrásszövege (vö. hiányzó vagy a kiadványon szereplő félrevezető információk, különböző forrásnyelvi szövegvariánsok).

– A tizenégy karátos autó hét fordítása alapján végzett elemzés révén azt mutattam be, hogy a nevek fordítására alkalmazott műveletek választásának valószínűsíthető okait és céljait akkor tárhatjuk fel pontosabban, ha nem a főbb névfajták (például személynév, helynév) szintjén, hanem alsóbb szinteken (például egyénnév, családnév, városnév) végezzük el a vizsgálatot.

– Azt is bizonyítottam, hogy a kvantitatív elemzés önmagában nem elegendő, össze kell kapcsolódnia a nevek fajtáját, nyelvi-kulturális kötődését, valósághoz fűződő viszonyát és funkcióit is figyelembe vevő, mikroszintű kvalitatív elemzéssel.

– A nevek humorkeltő funkciójának vizsgálata révén arra hívtam fel a figyelmet, hogy miért fontos figyelembe vennie mind a fordítónak, mind a fordítás elemzőjének a nevek szövegbeli funkcióit és azoknak a műveletválasztást potenciálisan befolyásoló szerepét.

Hivatkozott irodalom

- BARIKI, ISIAH 2009. Translating African Names in Fiction. *Íkala* 14/3: 43–61. <https://doi.org/10.17533/udea.ikala.3158>
- HAIBO, LI – ZHENG, JING – JI, HENG – LI, QI – WANG, WEN 2013. Name-aware Machine Translation. In: SCHUETZE, HINRICH – FUNG, PASCALE – POESIO, MASSIMO eds., *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. Sofia, Bulgaria, August 4–9 2013. Vol. 1. Long papers*. Association for Computational Linguistics, S. 1. 604–614. <https://aclanthology.org/volumes/P13-1/>
- HOUSE, JULIANE 2016. *Translation as Communication across Languages and Cultures*. Routledge, London – New York. <https://doi.org/10.4324/9781315668956>
- JÓZAN ILDIKÓ 2021. „Idegen szülöttet [...] csempész a családi név alá”. Név és nevek a fordítás irodalmi megközelítéseiben. *Névtani Értesítő* 43: 31–43. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2021.2>
- KLASSEN, KIMBERLY 2022. Exploring How Japanese Second Language English Readers Respond to Proper Names. *Onomástica desde América Latina* 6/3: 77–106. <https://doi.org/10.48075/odal.v3i6.29367>
- MARCELO WIRNITZER, GISELA 2008. The Translator’s Voice in Translation of Proper Names. Roald Dahl as an Example of Functional Proper Names. *Anuario de Investigación en Literatura Infantil y Juvenil* 6: 117–133.
- MAUREL, DENIS – VITAS, DUŠKO – KRSTEV, CVETANA – KOEVA, SVETLA 2007. Prolex. A Lexical Model for Translation of Proper Names. Application to French, Serbian and Bulgarian. *Bulag – Bulletin de Linguistique Appliquée et Générale* 32: 55–72.

- PACTE Group 2003. Building a Translation Competence Model. In: ALVES, FABIO ed., *Triangulating Translation. Perspectives in Process Oriented Research*. John Benjamins, Amsterdam. 43–66. <https://doi.org/10.1075/btl.45.06pac>
- REISS, KATHARINA 2000. *Translation Criticism – the Potentials and Limitations. Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*. American Bible Society – St Jerome Publishing, Manchester – New York.
- RUDVIN, METTE – ORLATI, FRANCESCA 2006. Dual Readership and Hidden Subtexts in Children's Literature. The Case of Salman Rushdie's 'Haroun and the Sea of Stories'. In: VAN COILLIE, JAN – VERSCHUEREN, WALTER P. eds., *Children's Literature in Translation. Challenges and strategies*. Routledge, London – New York. 157–184.
- SANATY POUR, BEHNAZ 2009. How to Translate Personal Names. *Translation Journal* 13/4. <https://translationjournal.net/journal/50proper.htm>
- SULAIBI, DIA ABDULLAH 2014. Harry Botter. Translating Names from English into Arabic in Harry Potter and the Philosopher's Stone. *Translation Studies* 21–22: 75–86.
- TÁTRAI SZILÁRD 2017. Pragmatika. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 899–1058.
- VERMES, ALBERT PÉTER 2005a. *Proper names in translation. A relevance-theoretic analysis*. Doktori Értekezések 21. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005b. Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis. *Névtani Értesítő* 27: 311–314.
- WOLEK-SAN SEBASTIAN, KATARZYNA 2017. „...A czy tłumaczyć Kraków?” Nazwy własne w dydaktyce przekładu. *Między Oryginałem a Przekładem* 38: 169–178. <https://doi.org/10.12797/MOaP.23.2017.38.08>

4. A doktori mű témaköréhez kapcsolódó saját publikációk jegyzéke

- FARKAS, TAMÁS – SLÍZ, MARIANN 2013. Translating Family Names in Hungarian. A Diachronic Survey. *Hungarian Cultural Studies* 6: 82–95. <https://doi.org/10.5195/ahca.2013.114>
- SLÍZ MARIANN 2011. A név szerepe Salman Rushdie „Hárún és a Mesék Tengere” című művében. *Névtani Értesítő* 33: 147–154. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2011.13>
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- SLÍZ MARIANN 2013. Rúth Rhonda és Phil O'Dendron. A névadás szerepe a paródiában. In: VARGHA KATALIN – T. LITOVKINA ANNA – BARTA ZSUZSANNA szerk., *Sokszíni humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 81–89.
- SLÍZ MARIANN 2014a. Kategorizáció személynevek alapján. In: HAVAS FERENC – HORVÁTH KATALIN – KUGLER NÓRA – VLADÁR ZSUZSA szerk., *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 247–257.
- SLÍZ MARIANN 2014b. Személynevek fordítása kései ómagyar kori okleveleinkben. *Magyar Nyelvjárások* 52: 73–88.
- SLÍZ MARIANN 2015. Általános névtani kérdések. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.
- SLÍZ, MARIANN 2018. The Translation of Personal Names in Latin, German, and Czech Charters in Medieval Hungary. *Onomastica Uralica* 13: 189–197.
- SLÍZ MARIANN 2019. A tulajdonnevek fordítása – funkcionális, névelméleti megközelítésben I. A név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők. *Névtani Értesítő* 41: 13–39. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.1>

- SLÍZ MARIANN 2022. A tulajdonnevek fordítása mint a fiktív többnyelvű világok újateremtésének eszköze. In: NAVRACSICS JUDIT – BÁTYI SZILVIA szerk., *Nyelvek, nyelvváltozatok, következmények II. Fordítástudomány, terminológia, retorika, kognitív nyelvészet, kontrasztív nyelvészet, interkulturális kommunikáció, névtan*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 13/2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 276–282. https://mersz.hu/hivatkozas/m1020nynyk_270_p4/#m1020nynyk_270_p4 – https://mersz.hu/hivatkozas/m1020nynyk_irod_418/#m1020nynyk_irod_418 (2023. 07. 07.)
- SLÍZ MARIANN 2023. A helynevek fordítását befolyásoló tényezők és szempontok – funkcionális névtani megközelítésben. *Magyar Nyelvjárások* 61: 849–860. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2023/65>
- SLÍZ MARIANN 2024a. Despoina Panou: Translating Names in Harry Potter [Nevék fordítása a Harry Potterben]. Recenzió. *Névtani Értesítő* 46: 213–216.
- SLÍZ, MARIANN 2024b. The Incorrect Translation of Proper Names in Covert Translations by Unqualified Translators. In: FELECAN, OLIVIU – BUGHEȘIU, ALINA eds., *Name and Naming. Proceedings of the Sixth International Conference on Onomastics „Name and Naming”*. (In)correctness in Onomastics. Baia Mare, September 5-7, 2023. Editura Mega, Cluj-Napoca. 925–935.
- SLÍZ MARIANN – P. TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS 2018a. Mitől magyar egy családnév? A családnévek etnikai-nyelvi alapú laikus kategorizációjának vizsgálata kulturális nyelvészeti keretben. In: VÖRÖS FERENC – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén. A 2018. május 24–25-i eszéki névföldrajzi tanácskozás előadásai / Ana Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja. Izlaganja Geografskog društva 24. do 25. svibnja 2018. godine u Osijeku*. Savaria University Press – Institut za jezik Glotta / Glotta Nyelvi Intézet, Szombathely–Osijek/Eszék. 35–55.
- SLÍZ MARIANN – P. TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS 2018b. Családnév és etnikai kategorizáció. A magyar családnév kategóriája az anyaországban és kisebbségi helyzetben. *Névtani Értesítő* 40: 53–75. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2018.3>